

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Jan met de boeken en zijn wens van een 'publycke liberarye'

Anrooij, W. van; Dlabacova, A.; Geleijns, E.; Schaeps, J.; Warnar, G.; Zanen, S. van

Citation

Anrooij, W. van. (2020). Jan met de boeken en zijn wens van een 'publycke liberarye'. In A. Dlabacova, E. Geleijns, J. Schaeps, G. Warnar, & S. van Zanen (Eds.), *Om het boek. Cultuurhistorische bespiegelingen over boeken en mensen* (pp. 342-346). Hilversum: Verloren. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3220809>

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3220809>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

OM HET BOEK

Cultuurhistorische
bespiegelingen over
boeken en mensen

Jan met de boeken en zijn wens van een ‘publycke liberarye’

WIM VAN ANROOIJ

Tijdgenoten hebben Jan Dircsz. van der Haer zijn bijnaam bezorgd: Jan met de boeken.¹ Johannes Theodoricus Harius was afkomstig uit een welgestelde burgerfamilie uit Gorinchem, waar hij priester en kanunnik was. Op 28 mei 1510 werd hij als rechtenstudent ingeschreven aan de universiteit van Keulen.² Hij beheerste Latijn, Grieks en Hebreeuws en onderhield contact met humanisten als Erasmus en Cornelius Aurelius. Bij ontstentenis van een erfgenaam besloot hij in 1530 zijn omvangrijke bibliotheek aan Karel V te schenken. Hij wilde er wel iets voor terug: een woning aan het Haagse Hof ‘daer hij mit zijn bibliothecce commodueselicke [=geriefelijk] sal mogen wonen’ en een kanunniksprebende in de Hofkapel.

Het Hof van Holland beschouwde dit verzoek als een buitenkans. Het werd in 1531 voorgelegd aan de landsheer. Het duurde geruime tijd voor er een beslissing viel, langer in elk geval dan Harius lief was. Die was op zeker moment van plan zijn boeken te schenken aan de universiteit van Keulen, maar dat scenario kon tijdig worden voorkomen. Het probleem was dat er geen prebende beschikbaar was aan het Hof. De bejaarde Matthijs Reydummil, zanger en kanunnik in de Hofkapel, deed op verzoek van Karel V op 15 juni 1531 evenwel afstand van zijn prebende en ontving in ruil daarvoor een lijfrente die jaarlijks in twee termijnen zou worden uitgekeerd door de prior van het klooster Sion bij Delft, waar hij zijn oude dag zou slijten. Zo werd het probleem opgelost en kon bij akte van 23 september 1531 de overdracht van de boeken plaatsvinden. Bij de feitelijke verhuizing had Harius zoveel boeken bij zich ‘dat het volk zig daar over ten hoogsten verwonderende, uitriep, *zy zouden nooit geloofd hebben dat ’er in de gansche werreld zoo veele boeken waren*, waaromme deze voortreffelyke man *Jan met de boeken* genaamt wierd’.³

1 Voor het navolgende, zie J.L. van der Gouw, ‘De librye van den hove van Holland’, *Het boek*, 29 (1948), pp. 117-130.

2 R. Feenstra, ‘Ouvrages de droit romain dans les catalogues des Anciens Pays-Bas Septentrionaux (XIIIe-XVIIe siècle)’, *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis*, 28 (1960), pp. 439-513, hier p. 460 n. 76.

3 J. de Riemer, *Beschryving van ’s Graven-hage* [...]. Dl. 1/1 (Delft: Reinier Boitet, 1730), p. 256. Universiteitsbibliotheek Leiden, 1141 A 6. Vertaald naar Lodovico Guicciardini, *Descrittione di tutti i Paesi Bassi* [...] (Antwerpen: Willem Silvius, 1567), p. 187. Universiteitsbibliotheek Leiden, 1368 C 15.

De publieke toegankelijkheid van Harius' boeken

Harius beschikte inderdaad over een omvangrijke bibliotheek. Vóór zijn verhuizing naar Den Haag stelde hij een inventaris op van zijn boekenbezit, die verloren is gegaan.⁴ In 1534 werd een kopie vervaardigd die wel bewaard is gebleven.⁵ Daarin staan 3849 boeken vermeld, waaronder zeventig handschriften. In de marge komen aanvullingen en correcties voor in de hand van Harius.⁶ De inventaris is niet uitgegeven, maar wel benut door twintigste-eeuwse wetenschappers, zoals J.L. van der Gouw, M.E. Kronenberg en R. Feenstra. Laatstgenoemde schreef over het aandeel Romeins recht in de collectie.⁷ Kronenberg wijdde detailstudies aan Nederlandse drukken, alsmede aan handschriften en drukken van Erasmus, Luther en Cornelius Aurelius.⁸

Wat bepaalde Harius inzake het gebruik van zijn boeken? Zoals gezegd: hij wilde er zelf gebruik van blijven maken zolang hij leefde. Maar na zijn overlijden zou het 'een publycke librarye' moeten worden, gevestigd aan het Hof van Holland, 'tot behoef en proffyte van den Suppoesten en alle studiosen'.⁹ Bij 'suppoest' valt volgens het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* te denken aan een ambtenaar of beampte, soms van hogere, vaak van lagere rang. Serge ter Braake vult aan dat met 'suppoesten' doorgaans die personen in Den Haag werden bedoeld die bij het Hofgebied hoorden (officieren, dienaren, personeel), in tegenstelling tot de 'buurlieden', de gewone Hagenezen.¹⁰ Harius zal bij zijn schenking dus in eerste instantie hebben gedacht aan de ambtenaren van het Hof van Holland als beoogde gebruikers. Het gewenste publieke karakter van de bibliotheek kwam evenwel nog sterker tot uitdrukking in de vermelding dat de boeken ook toegankelijk moesten zijn voor 'alle studiosen', voor alle studenten, en bij uitbreiding geleerden.

Dat privébibliotheken na het overlijden van de bezitters een publieke functie kregen is zeldzaam in de Nederlanden, maar niet uniek. De rechtsgeleerde Filips van Leiden (†1382) bepaalde in een codicil bij zijn testament dat zijn bibliotheek – die 73 La-

4 In de eerdergenoemde overdrachtsakte van 23 september 1531 is sprake van Harius' boeken 'die hy nu jegenwoordig heeft naer vuytuysen den inventarys dair van gemaickt' (De Riemer, *Beschryving*, p. 256, curs. WvA).

5 Nationaal Archief, Den Haag, Inventarissen, Derde Afdeling, nr. 10 (het document was helaas zoek toen ik het in 2019 wilde raadplegen). Over Harius' betrokkenheid bij de totstandkoming van de inventaris, zie M.E. Kronenberg, 'Nederlandse drukken in de catalogus der librye van het Hof van Holland (1533/34)', *Het boek*, 31 (1952-1954), pp. 22-40 en 121; G.I. Liefwinck had kritiek op Kronenbergs voorstelling van zaken, zie Feenstra, 'Ouvrages de droit romain', p. 458 n. 55.

6 M.E. Kronenberg, 'Erasmus-uitgaven A°. 1531 in het bezit van kanunnik Mr. Jan Dirscz. van der Haer te Gorkum', in *Opstellen door vrienden en collega's aangeboden aan Dr. F.K.H. Kossmann* [...] (Den Haag: Martinus Nijhoff, 1958), pp. 99-117, hier p. 107.

7 Feenstra, 'Ouvrages de droit romain', pp. 457-488.

8 Kronenberg, 'Nederlandse drukken', pp. 22-40 en p. 121; 'Erasmus-uitgaven A°. 1531', pp. 99-117; 'Luther-uitgaven A°. 1531 in het bezit van kanunnik Mr. Jan Dirscz. van der Haer te Gorkum', *Het boek*, 36 (1963-1964), pp. 2-23; 'Werken van Cornelius Aurelius (Donckanus) in de bibliotheek van kanunnik Mr. Jan Dirscz. van der Haer (A°. 1531)', *Het boek*, 36 (1963-1964), pp. 69-79.

9 De Riemer, *Beschryving*, p. 256.

10 Persoonlijke mededeling Serge ter Braake.

tijnse handschriften omvatte – in stand moest blijven en worden opengesteld voor het publiek.¹¹ Een later voorbeeld is de Leidse jurist Johannes Thysius (†1653). Diens boeken werden overeenkomstig zijn testament ondergebracht in een speciaal daartoe gebouwde bibliotheek. De vroegste catalogus spreekt van 1559 boekbanden die 2620 titels bevatten.¹² Anders dan in het geval van Filips van Leiden en Johannes Harius bleven de boeken van Thysius bij elkaar. Ze staan al eeuwen opgesteld in de Bibliotheca Thysiana te Leiden en zijn toegankelijk voor onderzoek. De boeken functioneren nog steeds op de door Thysius bedoelde wijze: ‘tot publijcke dienst der studie’.

Touwtrekken om de boeken van Harius

Nog in de zestiende eeuw werd vanuit Leiden een poging ondernomen om de bibliotheek vanuit Den Haag naar Leiden te halen. Vanaf 1575, het jaar waarin de Leidse universiteit werd gesticht, begon de academie boeken te verzamelen.¹³ In 1585 werd Janus Dousa (†1604), een van de drie leden van het College van Curatoren van de universiteit, benoemd als eerste bibliothecaris. In datzelfde jaar werd hij als opvolger van Hadrianus Junius aangesteld als geschiedschrijver van de Staten van Holland. In 1591 volgde een benoeming als lid van de Hoge Raad van Holland en Zeeland, die in het Haagse Hof zetelde. Dousa's gelijknamige zoon verving hem in zijn functie van bibliothecaris van de Universiteit en volgde hem in 1593 in die functie op.

Dousa Sr. verhuisde naar Den Haag, maar was voordien al actief als chartermeester van de Hollandse archieven. Het Haagse Hof was dus een plaats waar hij geregeld kwam. Daar ontdekte hij de boeken die aan Harius hadden toebehoord. De latinist Chris Heesakkers heeft uit het Leidse Curatorenarchief een stuk opgedoken waaruit blijkt dat het de curatoren van de universiteit (waaronder dus Janus Dousa Sr.) ter ore was gekomen ‘datter opt hoff inden Hage over des Provincialen Raedtcamer een grote menichte van boucken [...] niet alleen vruchteloos ende ongebruyct staende was mer ooc in stoff ende vuylicheyt van vogelen ende ongedierte vergingen’.¹⁴ Dit leidde spoedig tot het inzicht ‘dat de faculteyten vander Universiteyt alhier zonderlinge vander Theologien ende medicynen daer door grotelicx zouden sijn gevordert ende gedient by zoe verre de zelve herwaerts gebrocht ende des Universiteyts Biblioteque daer mede vermeerdert mochte werden’.¹⁵

11 C. van der Poel, *Burgersdijk & Niermans. Een Leids veilinghuis en antiquariaat*. Met een voorwoord van prof. Th.H. Lunsingh Scheurleer (Leiden: [s.n.], 1988), p. 16.

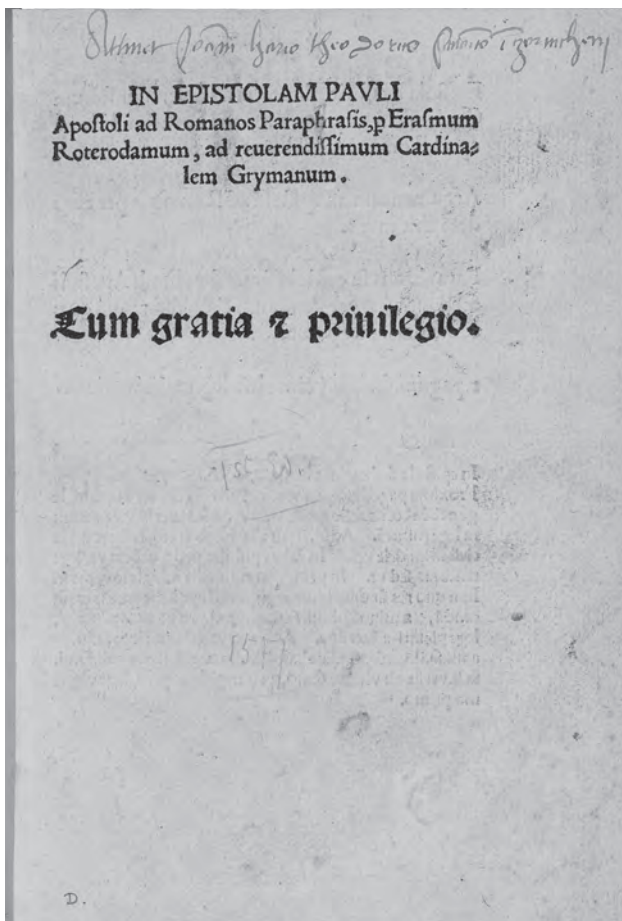
12 E. Mourits, *Een kamer gevuld met de mooiste boeken. De bibliotheek van Johannes Thysius (1622-1653)* (Nijmegen: Van Tilt, 2016), p. 157.

13 Voor het vervolg van deze paragraaf, zie Chr.L. Heesakkers, ‘Zes viercante witte manden’, in J.A.A.M. Bie-mans, E. Braches, W.R.H. Koops et al. (red.), *Boeken verzamelen. Opstellen aangeboden aan Mr J.R. de Groot* [...] (Leiden: Bibliotheek der Rijksuniversiteit, 1983), pp. 182-197.

14 Heesakkers, ‘Witte manden’, p. 182.

15 Heesakkers, ‘Witte manden’, p. 183.

Afb. 1 Bezittersnotitie van Harius op het titelblad van Erasmus, *In Epistolam Pauli Apostoli ad Romanos paraphrasis* (Leuven: T. Martinus, 1517). Bodleian Library Oxford, Antiq.e.N.1517.1.

De curatoren leefden in de veronderstelling dat de boeken eigendom waren van de Staten van Holland. Ze benaderden derhalve raadpensionaris Johan van Oldenbarneveldt. Dit contact mondde in 1594 uit in een acte van de Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland, waarin men ermee akkoord ging dat de bedoelde boeken in bruikleen werden gegeven aan de Leidse universiteitsbibliotheek. De overkomst van de boeken uit Den Haag zou de Leidse boekencollectie in omvang meer dan verdubbelen! Dousa had in Den Haag reeds een inventaris gemaakt van de bibliotheek en in Leiden waren al 'zes viercante witte manden' besteld om het vervoer te regelen.

Maar de boeken kwamen niet. In een brief van Dousa Sr. aan zijn zoon, inmiddels de Leidse bibliothecaris, legt hij *en detail* uit wat er was misgegaan.¹⁶ Het Hof van Holland had zich met succes opgeworpen als rechtmatig eigenaar van de boeken en betwistte dat de Staten van Holland er een besluit over konden nemen. Toen Dousa de president van het Hof bezocht, met het besluit van de Staten van Holland in zijn hand,

¹⁶ De brief is aan het licht gebracht door Chris Heesakkers.

toonde deze zich zeer verbolgen over de gang van zaken en liet Dousa zelfs niet binnen. Deze bracht nog naar voren dat het toch geen slecht idee was om de Leidse universiteitsbibliotheek 'tot meer aanzien en omvang te brengen door de verwerving van deze Haagse boekerij die immers als publiek toegankelijk bedoeld was', maar dat mocht niet baten: de boeken – die een vergeten bestaan leidden en op een zolder lagen te verstoffen, en aangevreten werden door ongedierte – bleven in Den Haag. Opmerkelijk aan dit verhaal is dat Dousa Sr. wist dat de door Harius geschonken boeken publiek toegankelijk dienden te zijn. Kennelijk had hij van tevoren zijn Haagse contacten benut om achter de herkomst van de boeken en de aard van de schenking te komen.

Een deel van Harius' boeken alsnog in de Leidse universiteitsbibliotheek

Toen de universiteitsbibliotheek in 1595 op de bovenste verdieping van de Faliede Begijnkerk werd gevestigd, schonk het Hof van Holland – uit de bibliotheek van Harius – 'den Hebreuwsche Talmud ende eenige andere Hebreusche scribenten daertoe behorende, wesende tsamen XVI stucken', aldus een acte van 14 juli 1595.¹⁷ Wellicht was de gift bedoeld om de aanvaring van het jaar daarvoor te doen vergeten. Het geschenk kwam wel met een eis: het Hof van Holland wilde in ruil een sleutel van de universiteitsbibliotheek ontvangen. Ook een aantal handschriften van Cornelius Aurelius die ooit deel hadden uitgemaakt van de bibliotheek van Harius kwam via Bonaventura Vulcanius (†1614) door aankoop in de collectie van de Leidse universiteitsbibliotheek terecht.¹⁸ De overige boeken uit de bibliotheek zijn sindsdien verspreid geraakt (Afb. 1) en ongetwijfeld deels verloren gegaan.¹⁹ In de achttiende eeuw bevonden ze zich volgens Jacob de Riemer althans niet meer aan het Haagse Hof.²⁰

¹⁷ Van der Gouw, 'De librye', p. 130.

¹⁸ Kronenberg, 'Werken van Cornelius Aurelius (Donckanus)', p. 75.

¹⁹ Voor bewaard gebleven exemplaren, zie Kronenberg, 'Erasmus-uitgaven', pp. 106-107 (twee boeken met een door Harius zelf geschreven ex-libris) en E. Hulshoff Pol, 'The Library', in Th.H. Lunsingh Scheurleer en G.H.M. Posthumus Meyjes (red.), *Leiden University in the Seventeenth Century. An Exchange of Learning* (Leiden: Universitaire Pers Leiden/E.J. Brill, 1975), pp. 395-459, hier p. 409 en de bijbehorende n. 105 op p. 453.

²⁰ De Riemer, *Beschryving*, pp. 256-257. Een schrale troost voor boekhistorici is dat er diverse lijsten en inventarissen bewaard zijn gebleven van de door Harius geschonken boeken. Aan de hand daarvan kunnen de wederwaardigheden van zijn bibliotheek nader worden onderzocht. Een overzicht van deze lijsten en inventarissen is nog niet voorhanden.

Geleerden op een buitenplaats in Heemstede, drukkers in Nagasaki, een uitgever in Leiden, een recensente van katholieke jeugdboeken, boekhandelaren in zeventiende-eeuws Mexico, een verzamelaar in Groningen: ze komen allemaal voor in deze bundel. In ruim vijftig bijdragen maken we kennis met auteurs, lezers, drukkers, uitgevers, verzamelaars, binders en bibliothecarissen, recensenten en zelfs een moordenaar. Of het nu gaat over productie, handel, distributie of het gebruik van boeken, mensen zijn op allerlei manieren betrokken bij de geschiedenis van een boek.

Met de aandacht voor mensen is deze bundel ook een afspiegeling van de boekwetenschap in Nederland anno 2020: gevarieerd en verbonden met allerlei andere terreinen van cultuurhistorisch onderzoek als literatuur, kunst, religie en wetenschapsgeschiedenis. Boeken staan steeds centraal, maar het zijn de mensen eromheen die het boek betekenisvol maken. De artikelen beslaan vele eeuwen en strekken zich uit over bijna alle werelddelen, maar wel met een prominente plaats voor de Lage Landen en de Vroegmoderne Tijd.

Om het boek verschijnt ter gelegenheid van het afscheid van Paul Hoftijzer als hoogleraar Boekgeschiedenis aan de Universiteit van Leiden.

OM HET BOEK

